

Legenda
o świętym Aleksym,
Bogurodzica,

Treny,

Żona modna

i inne utwory

poezja staropolska z opracowaniem

czyli

**CO POETA
MIAŁ NA
MYŚLI?**

**zgodna z nową
podstawą programową**

GRĘG
WYDAWNICTWO EDUKACYJNE

Tytuł:
Poezja staropolska z opracowaniem, czyli co poeta miał na myśli

Opracowali:
Wojciech Rzehak
Maria Zagnińska

Korekta:
Agnieszka Antosiewicz, Agata Tondera, Maria Zagnińska

Projekt okładki:
Aleksandra Zimoch

ISBN 978-83-7517-821-0

Copyright by Wydawnictwo GREG®

Wydanie II zaktualizowane

Wydawnictwo GREG®
31-979 Kraków, ul. Klasztorna 2B
tel. (12) 680 15 50
www.greg.pl

Księgarnia internetowa: www.greg.pl

Znak firmowy GREG®
zastrzeżony w Urzędzie Patentowym RP.

Wszystkie prawa zastrzeżone.
Żadna część niniejszej publikacji nie może być reprodukowana
lub przedrukowana bez pisemnej zgody Wydawnictwa GREG®.

Skład i łamanie:
BROS

Drogi Uczniu!

Trzymasz właśnie w rękach książkę *Poezja staropolska z opracowaniem, czyli co poeta miał na myśli*, obejmującą **wybór wierszy powstałych od Średniowiecza do Oświecenia**. Jeżeli poezja nie jest twoją mocną stroną i często zadajesz sobie tytułowe pytanie tej książki, czyli „Co poeta miał na myśli?” – to w naszej publikacji znajdziesz odpowiedź.

Poezja staropolska... różni się od wszystkich innych wyborów wierszy, jakie dostępne są w księgarniach. Co ją wyróżnia? Jest to jedyna na rynku wydawniczym antologia, w której **komentarz do wiersza nie znajduje się pod nim, ale bezpośrednio obok, równoległe do tekstu**. To oznacza, że możesz w każdej chwili sięgnąć do interpretacji i przekonać się, co oznacza ten fragment, który akurat jest dla ciebie niejasny – albo czytać dalej tekst, jeśli nic nie sprawia ci kłopotów. Pod tekstem najważniejszych wierszy znajdziesz również **krótki opis utworu – informacje o problematyce, temacie, okolicznościach powstania**. Atutem książki jest także słowniczek ważnych pojęć, związanych z omawianymi utworami i epokami. Całość napisana jest **prostym, zrozumiałym językiem**.

Wybór wierszy, który tu znajdziesz, jest **w pełni zgodny z podstawą programową po reformie edukacji**. Z książki może korzystać zarówno licealista, jak i uczeń szkoły podstawowej. Znajdują się tu najbardziej znane wiersze średniowieczne (takie jak *Bogurodzica*, *Lament świętokrzyski*, *Rozmowa Mistrza Polikarpa ze Śmiercią*), a także wybór twórczości Jana Kochanowskiego, Jana Andrzeja Morsztyna, Daniela Naborowskiego, Wacława Potockiego, Ignacego Krasickiego, Franciszka Karpińskiego, Stanisława Trembeckiego, Franciszka Dionizego Książczaka.

Z *Poezji staropolskiej...* możesz korzystać w trakcie całego roku szkolnego do bieżącej nauki, ale przyda ci się też przed sprawdzianem, do powtórzenia większej partii materiału oraz przede wszystkim do przygotowania do egzaminu lub matury.

Życzymy ci powodzenia na lekcjach języka polskiego – i żadnych więcej problemów z poezją!

Autorzy
i
Wydawnictwo GREG

Wiadomości o *Lamencie świętokrzyskim*

Utwór *Żale Matki Boskiej pod krzyżem*, powstały prawdopodobnie w latach 70. XV stulecia, jest znany również pod innymi tytułami: *Lament świętokrzyski* (od miejsca przechowywania – w bibliotece benedyktyńskiego klasztoru Świętego Krzyża na Łysej Górze); *Posłuchajcie bracia miła...* (tu rolę tytułu pełni incipit – pierwsze słowa wiersza); wreszcie *Plankt świętokrzyski* (łaciński termin *planktus* oznacza lament, żale). Utwór nie jest obszerny, liczy 38 wersów nieregularnej budowy, podzielonych na osiem zwrotek różnej długości. Treść wiersza to **monolog liryczny Matki Boskiej** – przepełniony bólem lament, spowodowany śmiercią ukrzyżowanego na Golgocie Chrystusa. Maryja oplakuje swego Syna. Utwór rozpoczyna **apostrofa Matki Boskiej do ludzi**, wzywająca, by wysłuchali jej skarg i okazali współczucie. Kolejne wersy przynoszą zwroty do Ukrzyżowanego, do Archanioła Gabriela oraz do wszystkich matek.

Żale Matki Boskiej pod krzyżem stanowią przykład wykorzystania **toposu *Stabat Mater Dolorosa* (*Madonna Dolorosa*)** – mającego swe korzenie w *Biblii* motywu Matki Boskiej, oplakującej martwego Chrystusa. Historycy literatury wskazują też związki *Lamentu świętokrzyskiego* z łacińską sekwencją mszalną *Stabat Mater* autorstwa włoskiego franciszkanina, Jacopone da Todi, żyjącego na przełomie XIII i XIV stulecia.

Topos matki oplakującej swe dziecko rozpowszechnił się nie tylko w literaturze (nawiązywali do niego chociażby Adam Mickiewicz w III cz. *Dziadów*, Krzysztof Kamil Baczyński w *Elegii o... chłopcu polskim* czy Tadeusz Różewicz w wierszu *Matka powieszonych*), ale także w innych dziedzinach sztuki (rzeźba Michała Anioła *Pieta*).

Lament świętokrzyski jest często wskazywany jako sztandarowy przykład tzw. **średniowiecznego humanizmu** – Maryja została ukazana tutaj bardziej jako matka oplakująca śmierć dziecka niż jako istota boska. W tekście ani razu nie pada określenie „Chrystus” czy „Syn Boży”, za to aż siedmiokrotnie pojawia się słowo *syn* (albo *synek*).

Legenda o świętym Aleksym

Vita sancti Alexii rikmice³

Ach, krolu wieliki nasz, (1)
 Coż ci dzieją Męszyjasz⁴,
 Przydaj rozumu k mej rzeczy⁵,
 Me sierce⁶ bostwem obleczy⁷,
 Raczy⁸ mię mych grzechow pozbawić, (5)
 Bych mógł o twych świętych prawić.
 Żywot jednego świętego,
 Coż miłował Boga swego,
 Cztę⁹ w jednych księgach o nim.
 Kto chce słuchać, ja powiem. (10)

w. 1–10. Apostrofa do Chrystusa (Mesjasza) – osoba mówiąca prosi, by odebrał mu grzechy i uczynił go człowiekiem godnym mówienia o świętych, a także by jego utwór był mądry. Wyjawia też temat utworu – żywot pewnego świętego, o którym czytał w księgach.

³ *Vita sancti Alexii rikmice* – (łac.) Życie świętego Aleksego wierszem.

⁴ *Coż ci dzieją Męszyjasz* – którego nazywają Mesjaszem.

⁵ *Rzeczy* – tutaj: mowie, dziełu.

⁶ *Sierce* – serce.

⁷ *Obleczy* – tutaj: przyodziej w coś, ubierz.

⁸ *Raczy* – racz.

⁹ *Cztę* – czytam.

W Rzymie jedno panie¹⁰ było,
 Coż Bogu rado¹¹ służyło.
 A miał barzo¹² wielki dwor,
 Procz panosz¹³ trzysta rycerzow,
 Co są mu zawždy służyli, (15)
 Zawždy k jego stołu byli.
 Chował je na wielebności i na krasie¹⁴,
 Jimiał¹⁵ koždy¹⁶ swe złote pasy.
 Chował siroty i wdowy¹⁷,
 Dał jim osobne trzy stoły. (20)
 Za czwartym pielgrzymi jedli,
 Ci <ji>¹⁸ do Boga przywiedli.
 Eufamijan jemu dziano¹⁹
 Wielkiemu temu panu,
 A żenie²⁰ jego dziano Aglijas; (25)
 Ta była ubostwu w czas²¹.

Był wysokiego rodu,
 Nie miał po sobie żadniego płodu²².
 Więc-ci jęli Boga prosić, (30)
 Aby je²³ tym darował,
 Aby jim jedno plemię²⁴ dał –
 Bog tych prośby wysłuchał.
 A gdy się mu syn narodził,
 Ten się w lepsze przygodził²⁵:
 Więc mu zdziano Aleksy, (35)
 Ten był oćca barzo lepszy²⁶.

Ten więc służył Bogu rad.
 Iże był star dwadzieścia k temu cztery lata²⁷,
 Więc k niemu rzekł ociec słowa ta:

w. 11–28. Opowieść zaczyna się przedstawieniem bogatego i szlachetnego rzymskiego księcia, Eufamijana, i jego równie dobrej i szlachetnej żony, Aglijas. Dowiadujemy się, że para ta nie miała dzieci.

w. 29–32. Pielgrzymi, których Eufamijan gościł w swoim domu, modlili się o to, aby narodziło mu się dziecko. Bóg wysłuchał tych modlitw.

w. 35–37. Syn Eufamijana dostaje imię Aleksy – z gr. „opieka, obrona”, co oznacza osobę pod szczególną opieką Boską. Jest to człowiek jeszcze lepszy i szlachetniejszy od ojca.

¹⁰ *Panie* – pan, rycerz, szlachcic.

¹¹ *Rado* – tutaj: chętnie, z radością.

¹² *Barzo* – bardzo.

¹³ *Procz panosz* – oprócz giermków.

¹⁴ *Chował je na wielebności i na krasie* – utrzymywał ich tak, by wyglądali dostojnie i pięknie.

¹⁵ *Jimiał* – miał.

¹⁶ *Koždy* – każdy.

¹⁷ *Chował siroty i wdowy* – opiekował się sierotami i wdowami.

¹⁸ *Ji* – go.

¹⁹ *Eufamijan jemu dziano* – miał na imię Eufamijan.

²⁰ *Żenie* – żonie.

²¹ *Ta była ubostwu w czas* – ta pomagała ubogim.

²² *Nie miał po sobie żadniego płodu* – nie posiadał potomka.

²³ *Je* – ich.

²⁴ *Plemię* – dziecko.

²⁵ *Ten się w lepsze przygodził* – ten był stworzony do wyższych celów.

²⁶ *Ten był oćca barzo lepszy* – był o wiele lepszy od ojca.

²⁷ *Iże był star dwadzieścia k temu cztery lata* – ponieważ miał 24 lata.

Wiadomości o *Rozmowie Mistrza Polikarpa ze Śmiercią*

Rozmowa Mistrza Polikarpa ze Śmiercią to **utwór anonimowego autora**; pochodzi z XV w. Uważa się, że jest tłumaczeniem łacińskiego pierwowzoru. Już w tytule autor przedstawia charakter swojego utworu – **jest to rozmowa, czyli dialog – oraz partnerów rozmowy: mędrca o imieniu Polikarp i Śmierć**, która posiada ludzkie cechy (ożywienie, alegoria). Narrator jest **trzecioosobowy, nie komentuje wydarzeń**, a jedynie opisuje wygląd postaci; przedstawia Polikarpa, a później sygnalizuje zachowanie bohaterów, ich gesty, mimikę, opisuje ich reakcje.

Czas akcji nie jest dokładnie określony, ale wiadomo, że rozgrywa się ona w Średniowieczu. Ten dialog był skierowany do ówczesnego czytelnika. Rozmowa Polikarpa i Śmierci odbywa się **wieczorem w opustoszałym kościele**, gdzie Mistrz bardzo długo się modlił, by Bóg pozwolił mu porozmawiać ze Śmiercią. Ten brak konkretnych informacji sprzyja uniwersalności przekazu, jednakowo prawdziwego dla każdego odbiorcy.

Śmierć opowiada Mistrzowi o swojej działalności i udziela mu rad. Utwór jest ostrzeżeniem przed grzesznym życiem. Przekazuje informacje na temat średniowiecznego systemu wartości. Ma także cechy pouczenia moralnego, moralitetu (**moralitet** – gatunek dramatyczny o charakterze dydaktycznym, ukazujący bohatera, który wybiera między dobrem a złem, prowadzącymi ostatecznie do zbawienia lub potępienia).

W *Rozmowie...* pojawia się bardzo częsty w epoce Średniowiecza **motyw tańca śmierci (*dance macabre*)**. Na kulturę tego okresu miały wpływ dwie ideologie – dominowały wtedy ideały rycerza i świętego. Postawę człowieka wobec Boga określał teocentryzm. Bóg i religia stały w centrum zainteresowania całego chrześcijańskiego świata. Punkt ciężkości światopoglądu epoki został położony na życie wieczne. Doczesność miała być jedynie wstępem, przygotowaniem do wieczności.

Pewniak na teście

Z tej właśnie postawy wywodzi się motyw *dance macabre*. Ukazywał on wszechwładzę śmierci, która każdego, bez względu na urodzenie, stanowisko, majątek, traktuje tak samo.

Pewniak na teście

Na rozpowszechnienie się tego motywu wpływ miały: panujące w Europie epidemie (szczególnie dżumy), wobec których wszyscy byli jednakowo bezsilni; duża śmiertelność ludzi z powodu niewielkiej wówczas wiedzy medycznej; częste okresy głodu; trwające praktycznie cały czas wojny i konflikty społeczne. Ludzie widzieli śmierć cały czas wokół siebie, również dlatego, że wykonywano wówczas publiczne egzekucje (np. bandytów, morderców itp.), które oglądali wszyscy łącznie z dziećmi.

Pewniak na teście

Dance macabre był motywem bardzo rozpowszechnionym w literaturze i sztuce średniowiecznej również dlatego, że pełnił **ważne funkcje pozaliterackie**:

- **pozwalał utrzymać porządek społeczny**, gdyż świadomość równości wszystkich ludzi wobec śmierci dawała ludziom niższych stanów swoistą rekompensatę za ich doczesną sytuację społeczną, co było istotne w feudalnym systemie społecznym i zapewniało jego stabilność (**funkcja społeczna**),
- **tworzył i stabilizował hierarchię obowiązujących wartości**, przypominając ludziom wszystkich stanów, że ostatecznym kresem wszystkich ich starań jest śmierć i ocena ich życia, która zdecyduje o ich zbawieniu lub potępieniu (**funkcja dydaktyczna**),
- **zgodnie z zasadami religii chrześcijańskiej przypominał, że sprawy ducha są ważniejsze od spraw ciała, doczesnych, materialnych (**funkcja religijna**)**.

Tańce śmierci przedstawiano za pomocą rysunku, drzeworytu lub w formie utworów literackich. Główne wyobrażenie jest wszędzie podobne: śmierć prowadzi w tanecznym korowodzie przedstawicieli różnych stanów, od najwyższych – królów, papieży, szlachtę – po chłopów i żebraków.

RENEZANS

JAN KOCHANOWSKI (1530–1584)

NOTA BIOGRAFICZNA

Określany mianem *poeta doctus* (poeta uczony, mistrz sztuki słowa), Jan Kochanowski urodził się w Sycynie pod Zwoleńniem (w powiecie radomskim), w średnio zamożnej rodzinie szlacheckiej. Już w wieku 14 lat rozpoczął naukę w Akademii Krakowskiej, zapoczątkowując tym samym kilkunastoletni okres bezustannych studiów i podróży edukacyjnych, które uczyniły zeń jeden z najwszechstronniejszych umysłów XVI-wiecznej Europy. W latach 1551–1552, korzystając z protekcji księcia Albrechta, przebywał w Królewcu, studiując na tamtejszym uniwersytecie. W 1552 r. wyjechał do Włoch – spędził tam 5 lat, studiując na uniwersytecie w Padwie, gdzie zdobył gruntowne wykształcenie filologiczne, ukoronowane doskonałą znajomością łaciny, greki oraz literatury starożytnej. Kochanowski stał się jednym z najznakomitszych humanistów, świetnym znawcą literatury antycznej, a także twórczości Dantego Alighieri i Francesca Petrarke. Jego pierwsze utwory to łacińskie elegie miłosne. Stopniowo coraz bardziej przekonywał się do tworzenia w języku ojczystym. Wróciwszy około 1559 r. do Polski z Paryża, gdzie zetknął się z Pierre'm de Ronsardem i jego grupą poetycką „Plejada”, Kochanowski przez dziesięć lat przebywał na dworach magnackich (Filipa Padniewskiego, Jana Firleja i biskupa Piotra Myszkowskiego), a w końcu został sekretarzem króla Zygmunta Augusta; jego pozycja znakomitego poety była już wtedy bezsprzeczna i ugruntowana. Około 1570 r. porzucił życie dworskie i przeniósł się do otrzymanego w spadku po matce Czarnolasu. Tutaj zamieszkał na stałe ze swą małżonką, Dorotą Podlodowską. Życie na wsi upływało w zgodzie z humanistycznymi ideałami szczęścia i harmonii aż do śmierci córki Urszulki (1578 lub 1579). Otrząsnąwszy się z ciężkiego kryzysu światopoglądowego, Kochanowski zamierzał wrócić do czynnego życia politycznego, jednak plany te zniweczyła śmierć, która niespodziewanie dosięgła poetę w 1584 r., podczas jego pobytu w Lublinie.

TWÓRCZOŚĆ (wybór, podane daty są datami wydań utworów):

- **twórczość łacińska**: ok. 1560 – *Epitaphium Cretcovii* (Bazylea) – utwór włączony do dzieła Bernardito Scardeoniusa); 1584 – *Elegiarum libri IV* (Kraków) – zbiór elegii; 1584 – *Foricoenia sive Epigrammatum libellus* (Kraków) – zbiór tzw. foriceniów, czyli łacińskich fraszek;

Ptaszki w klatce

„Czegóż płaczesz? – staremu mówił czyżyk młody –
Masz teraz lepsze w klatce niż w polu wygody”.
„Tyś w niej zrodzon – rzekł stary – przeto ci wybaczę;
Jam był wolny, dziś w klatce – i dlatego płaczę”.

Tematem bajki są rozważania o utraconej wolności (**aluzja do rozbiorów**). Młody czyżyk nie zna smaku wolności, nie może zatem odczuwać goryczy uwięzienia. Przeciwnie stary czyżyk: on wie, czym jest wolność, zatem w niewoli zawsze będzie odczuwał jej brak.

Filozof

Zaufany filozof w zdaniach przedsięwziętych
Nie wierzył w Pana Boga, śmiał się z wszystkich świętych.
Przyszła słabość, aż mędrzec, co firmament mierzył,
Nie tylko w Pana Boga – i w upiry wierzył.

Krytyka skrajnego ateizmu: teoretyzujący filozof odrzucał istnienie Boga. Kiedy przyszła choroba, nie tylko uwierzył w Stwórcę, ale nawet stał się zabobny. Jest to również bajka o **skłonności ludzi do popadania w skrajności**.

Groch przy drodze

Oszukany gospodarz turbował się srodze:
Zjedli mu przechodzący groch zeszyły przy drodze.
Chcąc wetować i pewnym cieszyć się profitem,
Drugiego roku wszystkim groch posiał za żytem.
Przyszło zbierać. Gdy mniemał mieć korzyść obfitą, (5)
Znalazł i groch zjedzony, i stłoczone żyto.

w.1–6 Historia pewnego gospodarza, który na swoje nieszczęście posiał groch przy drodze. Przechodzący ludzie zjedli groch, więc na następny rok sprytny gospodarz postanowił sobie wynagrodzić straty. Przy drodze zasiał żyto, a dopiero za nim groch. Stracił jednak na tym podwójnie: ludzie, którzy i tak wyjedli cały groch, jeszcze „po drodze” zdeptali żyto.

Niech się miary trzymają i starzy, i młodzi:
I ostrożność zbyteczna niekiedy zaszkodzi.

w.7–8 **Morał:** czasem szkodzi i zbyteczna ostrożność.

Lew i zwierzęta [Lew, ażeby dał dowód, jak wielce łaskawy...]

Lew, ażeby dał dowód, jak wielce łaskawy,
Przypuszczał konfidentów do swojej zabawy.
Połowali z nim razem, a na znak miłości
On jadł mięso, kompanom ustępował kości.
Gdy się więc dobroć taka rozgłosiła wszędy, (5)
Chcąc im jawnie pokazać większe jeszcze względy,
Ażeby się na jego łasce nie zawiedli,
Pozwolił, by jednego spośród siebie zjedli.

Bajka, w której pojawiają się silnie **stypizowane postaci bohaterów zwierzęcych**, jest **allegoryczną przypowieścią o dwulicowości władców**, bezwzględnie wykorzystujących łatwowierność i strach swych sterroryzowanych poddanych. Lew, udając wielką łaskawość, dopuszcza do swoich uczt inne zwierzęta.

Po pierwszym poszedł drugi i trzeci, i czwarty.
Widząc, że się podpaśli, lew, choć nieobżarty, (10)
Żeby ująć drapieży, a sobie zakału,
Dla kary, dla przykładu, zjadł wszystkich pomału.

On zjada, naturalnie, co smakowitsze kąski, dla reszty pozostają jedynie kości do ogryzania. Potem lew pozwala, by zwierzęta zaczęły pożerać się nawzajem. Gdy poddani dobrze się podpaśli, lew – wykorzystując byle pretekst – zjada wszystkie pozostałe jeszcze przy życiu zwierzęta.

Komar i mucha

Mamy latać, latajmyż nie górnio, nie nisko.
Komar muchy tonącej mając widowisko,
Że nie wyżej leciała, nad nią się użalił;
Gdy to mówił, wpadł w świecę i w ogniu się spalił.

Bajkę otwiera **morat**, będący **pouczeniem**, **by nie popadać w skrajności** (*latajmyż nie górnio, nie nisko*). Jego ilustracją jest historia dwóch owadów: przelatujący nad wodą komar zobaczył tonącą muchę. Gdy zaczął jej współczuć, sam zginął w ogniu świecy.

Dewotka

Dewotce służebnica w czymśiś przewiniła
Właśnie natenczas, kiedy pacierze kończyła.
Obróciwszy się przeto z gniewem do dziewczyny,
Mówiąc właśnie te słowa: „... i odpuść nam winy,
Jako my odpuszczamy” – biła bez litości.
Uchowaj, Panie Boże, takiej pobożności!

Celem tej bajki jest ośmieszenie, a raczej **skompromitowanie fałszywej pobożności**. Bohaterką wiersza jest dewotka, czyli kobieta nachalnie demonstrująca swoje przywiązanie do zasad wiary. Jednak jej zakłamanie zostaje zdemaskowane: dewotka potrafi równocześnie modlić się do Boga i bezlitośnie katować własną służącą.

Wino i woda

Przymawiało jednego razu wino wodzie:
„Ja panom, a ty chłopom jesteś ku wygodzie”.
Nie piłoby cię państwo – rzecze woda skromnie –
Gdyby nie chłop dał na cię, co chodzi pić do mnie”.

Zadufane w sobie wino oświadcza wodzie, że jest przeznaczone do służby panom, a nie prostym chłopom. Rozmówczyni spokojnie odpowiada, że bez chłopą, który na co dzień pije wodę, nie byłoby wina. Wskazuje tym samym **morat** utworu: w życiu trzeba widzieć przyczynę zjawisk, a nie jedynie ich powierzchowny efekt.

Jagnię i wilcy

Zawždy znajdzie przyczynę, kto zdobyczy pragnie.
Dwóch wilków jedno w lesie nadybali jagnię;
Już go mieli rozerwać, rzekło: „Jakim prawem?”
„Smacznyś, słaby i w lesie!” – Zjedli niezabawem.

Bajkę rozpoczyna **morat**, którego istotą jest smutna refleksja, iż przemoc oraz chęć zysku zawsze znajdują dla siebie usprawiedliwienie. Utwór ilustruje tę sentencję: dwa wilki napadają w lesie na bezbronne jagnię, a zapytane o motywy swego działania, odpowiadają z porażającą szczerością: *Smacznyś, słaby i w lesie!*

Rzkomo³⁸² nogę ogląda, a do brzucha godzi.
 Zwąchnął Koń, i nie chcąc tego czekać losu,
 Podnosząc nogę ochotnie,
 Z całej siły tak go grzotnie, (35)

Iż w paszczy narobił bigosu.
 «Aj, aj! zawył Wilk, jakżem głupszy jest od osła!
 Chciałem się bawić zielnikiem,
 Będąc z natury rzeźnikiem.
 Niechby każdy pilnował swojego rzemiosła.» (40)

w. 37–40. **Morał bajki** wyrażony słowami wilka, który twierdzi, że sam jest sobie winien, bo udawał kogoś, kim nie jest. **Każdy powinien zajmować się tym, do czego się nadaje, co umie i co wychodzi mu najlepiej**; udawanie kogoś innego i zabieranie się do rzeczy, na których się nie znamy, zawsze źle się skończy.

KRÓTKI SŁOWNICZEK POJĘĆ

- **Alegoria** – obrazowe, konwencjonalne przedstawienie jakiegoś zjawiska lub prawdy filozoficznej, od symbolu odróżnia ją to, że posiada tylko jedną, stałą interpretację; np. tonący okręt – alegoria kraju zagrożonego utratą niepodległości.
- **Anafora** – (inaczej: powtórzenie) często spotykany w poezji barokowej środek stylistyczny, polegający na celowym rozpoczynaniu każdego wersu utworu tymi samymi słowami.
- **Anakreontyk** – wywodzący się ze Starożytności utwór literacki o tematyce biesiadnej, zwykle humorystyczny, rubaszny, pisany prostym językiem, lecz starannie opracowany od strony formalnej; za twórcę gatunku uważa się Anakreonta z Teos (VI w. p.n.e.).
- **Apostrofa** – bezpośredni, patetyczny zwrot do bóstwa, idei (często spersonifikowanej), ważnej postaci; może być ona fikcyjnym adresatem utworu lub źródłem natchnienia dla twórcy; apostrofę często spotyka się w uroczystych utworach typu oda, hymn, epos.
- **Archaizacja** – celowe zastosowanie archaizmów w utworze literackim (patrz: archaizm).
- **Archaizm** – wyraz, związek wyrazowy lub konstrukcja składniowa, które wyszły z powszechnego użycia.
- **Asteizm** – pochwała kogoś lub czegoś, wyrażona w formie pozornych zarzutów.
- **Bajka** – wierszowany utwór literacki o jednoczesnym charakterze żartobliwym i moralizatorskim, którego charakterystycznym elementem jest rozpoczynający go lub kończący morał (puenta); bohaterami bajki mogą być ludzie lub zwierzęta będące alegoriami ludzkich cech (patrz: alegoria); bajka to gatunek literacki znany już w Starożytności (bajki Ezopa – VI w. p.n.e.); bajki dzielimy na narracyjne (dłuższe i bardziej rozbudowane fabularnie) i epigramatyczne (krótsze, zawierające raczej opis sytuacji niż akcji).
- **Dance macabre (taniec śmierci)** – rozpowszechniony w sztuce średniowiecznej motyw przedstawiający śmierć prowadzącą taneczny korowód ludzi wszystkich stanów. Śmierć wyobrażano jako kobietę, a potem szkielet z kosą. Motyw symbolizował równość ludzi wobec śmierci i brak znaczenia wszelkich ziemskich zaszczytów, bogactw i przywilejów w obliczu sądu Boga i decyzji o zbawieniu lub potępieniu.
- **Epigramat** – wywodzący się ze Starożytności krótki utwór poetycki, może mieć charakter okolicznościowy, dydaktyczny lub żartobliwy, charakteryzuje się dowcipnym morałem opar-

³⁸² *Rzkomo* – rzekomo.

tym na paradoksalnej lub satyrycznej koncepcji całości; za najbardziej znanego starożytnego twórcę epigramatów uważa się Simonidesa z Keos (VI/V w. p.n.e.), autora słynnego dwuwiersza *Przechodniu, powiedz Sparcie...*; najważniejszym rzymskim twórcą epigramatów był Marcjalis (I w. n.e.).

- **Epos** – (inaczej: epopeja, poemat epicki, poemat heroiczny) utwór ukazujący dzieje życia bohaterów historycznych lub mitycznych herosów na tle wydarzeń uznawanych za przełomowe w historii danego narodu, jak np. początki państwa, może także zawierać opis wierzeń religijnych danego ludu; zwykle pisany wierszem, charakteryzuje się podniosłym, patetycznym językiem, długimi i szczegółowymi opisami zarówno akcji, jak i przedmiotów oraz bardzo rozbudowanymi porównaniami (patrz: porównanie homeryckie); epos wywodzi się z czasów jeszcze przedpiśmiennych, najwcześniejsze eposy przekazywano sobie w tradycji ustnej (*Iliada*, *Odyseja*).
- **Fraszka** – krótki utwór liryczny o różnorodnej tematyce – humorystyczny, filozoficzny, satyryczny, miłosny, biesiadny, refleksyjny, podejmujący problematykę społeczną; często posiada zaskakującą puentę; korzenie fraszki sięgają Starożytności, wywodzi się ona od epigramatu (patrz: epigramat). Słowo „fraszka” wywodzi się od włoskiego *frasca* – dosłownie „gałązka”, przenośnie „żarcik”, „figielek”, „drobiazg”.
- **Gradacja** – stopniowanie napięcia w wierszu, służące budowaniu nastroju.
- **Hiperbola** – (inaczej: wyolbrzymienie) zabieg stylistyczny polegający na celowym wyolbrzymieniu danego zjawiska albo cech osoby lub przedmiotu, służy wzmocnieniu ekspresji.
- **Hymn** – uroczysty utwór liryczny o charakterze pochwalnym, rozpoczynający się apostrofą do osoby lub upersonifikowanego pojęcia będącego jego adresatem; hymn mógł wychwalać osobę, ideę, bóstwo, zjawisko, religię, ważne wydarzenie, w Średniowieczu jednakże hymny miały charakter wyłącznie religijny. Gatunek sięga korzeniami do Starożytności.
- **Ikoniczność wiersza (ikon)** – nagromadzenie wyliczeń rozmaitych rzeczy, zjawisk, przedmiotów, osób... połączonych jakąś wspólną cechą (lub brakiem cechy) oraz anafor w jednym utworze, kończy się zaskakującym zaprzeczeniem.
- **Inwersja** – celowe odwrócenie szyku zdania lub następujących po sobie wyrazów.
- **Koncept** – oryginalny, wyszukany pomysł, będący podstawowym chwytem utworu poetyckiego, którego celem jest zadziwienie lub zaszokowanie odbiorcy; może dotyczyć nie tylko treści wiersza, ale także jego budowy, a często łączy w sobie obydwa te elementy.
- **Konceptyzm** – popularny w literaturze Baroku nurt polegający na dążeniu do nieustannego zadziwiania i szokowania odbiorcy oryginalnością formy i treści utworów (patrz: koncept).
- **Marinizm** – styl poetycki często spotykany w literaturze Baroku, charakteryzujący się kunsztowną, wyszukaną formą; typowe dla niego są wyszukane metafory oraz częste stosowanie środków stylistycznych typu inwersja czy hiperbola (patrz: inwersja, hiperbola); w stylu tym zwykle pisywano utwory miłosne i erotyczne.
- **Maska zwierzęca** – użycie w utworze postaci zwierzęcych zamiast ludzkich; przedstawienie poprzez postaci zwierzęce uogólnionych ludzkich wad lub ułomności, np. osioł – głupota i upór, pszczoła – pracowitość, zając – tchórzliwość, pies – wierność, jagnię – naiwność, niewinność, bezbronność, wilk – siła, okrucieństwo, brutalność.
- **Moralitet** – popularny w średniowieczu gatunek dramatyczny o charakterze dydaktycznym, ukazujący bohatera, który wybiera między dobrem a złem, prowadzącymi ostatecznie do zbawienia lub potępienia.
- **Personifikacja** – środek stylistyczny polegający na nadawaniu przedmiotom nieożywionym, zjawiskom przyrodniczym, zwierzętom, ideom i pojęciom cech ludzkich, w szczególności zdolności mowy – zwierzętom oraz ludzkiej postaci – ideom i pojęciom.

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	5

ŚREDNIOWIECZE

<i>Bogurodzica</i>	7
Parafraza współczesna.....	7
Wiadomości o <i>Bogurodzicy</i>	8
<i>Lament świętokrzyski</i> [<i>Żale Matki Bożej pod krzyżem; Postuchajcie, bracia miła...</i>].....	9
Wiadomości o <i>Lamencie świętokrzyskim</i>	10
<i>Legenda o świętym Aleksym</i>	10
Wiadomości o <i>Legendzie o świętym Aleksym</i>	18
<i>Rozmowa Mistrza Polikarpa ze Śmiercią</i>	19
Wiadomości o <i>Rozmowie Mistrza Polikarpa ze Śmiercią</i>	36

RENEZANS

Jan Kochanowski – nota biograficzna	37
Wybór <i>Pieśni</i>	38
<i>Hymn</i> [<i>Czego chcesz od nas, Panie, za Twe hojne dary...</i>]	38
<i>Pieśń 2. Księgi pierwsze</i> [<i>Serce roście patrząc na te czasy...</i>]	39
<i>Pieśń 9. Księgi pierwsze</i> [<i>Chcemy sobie być radzi...</i>]	40
<i>Pieśń 20. Księgi pierwsze</i> [<i>Miło szaleć, kiedy czas po temu...</i>]	41
<i>Pieśń 5. Księgi wtóre</i> [<i>Wieczna sromota i nienagrodzona... –</i> <i>tw. Pieśń o spustoszeniu Podola przez Tatarów</i>]	42
<i>Pieśń 9. Księgi wtóre</i> [<i>Nie porzucaj nadzieje...</i>]	44
<i>Pieśń 12. Księgi wtóre</i> [<i>Nie masz i po raz drugi nie masz wątpliwości... –</i> <i>tw. Pieśń o cnocie</i>]	45
<i>Pieśń 14. Księgi wtóre</i> [<i>Wy, którzy Pospolitą Rzeczą władacie...</i>]	45
<i>Pieśń 18. Księgi wtóre</i> [<i>Ucieszna lutni, w której słodkie strony...</i>].....	46
<i>Pieśń 19. Księgi wtóre</i> [<i>Jest kto, co by wzgardziwszy te doczesne rzeczy... –</i> <i>tw. Pieśń o dobrej sławie</i>]	47
<i>Pieśń 24. Księgi wtóre</i> [<i>Niezwykłym i nie leda piórem opatrzony...</i>].....	48
Wiadomości o <i>Pieśniach Jana Kochanowskiego</i>	49
<i>Pieśń świętojańska o Sobótce</i> (fragmenty)	51
<i>Panna 1</i> [<i>Siostry, ogień napalono...</i>]	51
<i>Panna 6</i> [<i>Gorące dni nastawają...</i>]	52
<i>Panna 12</i> [<i>Wsi spokojna, wsi wesota...</i>]	53
Wiadomości o <i>Pieśni świętojańskiej o Sobótce</i> Jana Kochanowskiego	54
Wybór <i>Psalmów</i>	55
<i>Psalm 13</i> [<i>Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem...</i>]	55
<i>Psalm 47</i> [<i>Omnes gentes, plaudite manibus...</i>].....	55
<i>Psalm 130</i> [<i>De profundis clamavi ad Te, Domine...</i>].....	56
Wybór <i>Trenów</i>	57
<i>Tren I</i>	57
<i>Tren V</i>	57
<i>Tren VII</i>	58
<i>Tren VIII</i>	58
<i>Tren IX</i>	59
<i>Tren X</i>	59

<i>Tren XI</i>	60
<i>Tren XVI</i>	60
<i>Tren XIX</i>	62
Wiadomości o <i>Trenach</i> Jana Kochanowskiego.....	65
Wybór <i>Fraszek</i>	67
<i>Na swoje księgi</i> [<i>Nie dbają moje papiery...</i>].....	67
<i>O żywocie ludzkim</i> [<i>Fraszki to wszystko, cokolwiek myślemy...</i>].....	68
<i>Z Anakreonta</i> [<i>Ja chcę śpiewać krwawe boje...</i>].....	68
<i>Raki</i> [<i>Folgujmy paniom nie sobie, ma rada...</i>].....	68
<i>Na nabożną</i> [<i>Jesli nie grzeszysz, jako mi powiadasz...</i>].....	69
<i>Na Konrata</i> [<i>Milczycie w obiad, mój Panie Konracie...</i>].....	69
<i>Epitafijum Kosowi</i> [<i>Z żalem i płaczem, acz za twe nie stoi...</i>].....	69
<i>O tymże</i> [<i>Wczora pił z nami, a dziś go chowamy...</i>].....	70
<i>Z Anakreonta</i> [<i>Ciężko, kto nie miłuje, ciężko, kto miłuje...</i>].....	70
<i>Na Świętego Ojca</i> [<i>Świętym cię zwać nie mogę, Ojcem się nie wstydzę...</i>].....	70
<i>Na Sokalskie mogiły</i> [<i>Tusmy się mężnie prze ojczyznę bili...</i>].....	70
<i>O doktorze Hiszpanie</i> [<i>„Nasz dobry doktor spać się od nas bierze...”</i>].....	71
<i>O miłości</i> [<i>Próżno uciec, próżno się przed Miłością schronić...</i>].....	71
<i>O żywocie ludzkim</i> [<i>Wieczna Myśli, któraś jest dalej niż od wieka...</i>].....	71
<i>Ku Muzom</i> [<i>Panny, które na wielkim Parnazie mieszkacie...</i>].....	72
<i>Na lipę</i> [<i>Gościu, siądź pod mym liściem, a odpoczni sobie...</i>].....	72
<i>O kapellanie</i> [<i>Królowa do mszej chciała, ale kapellana...</i>].....	73
<i>O kaznodziei</i> [<i>Pytano kaznodzieje: „Czemu to, prałacie...”</i>].....	73
<i>Do fraszek</i> [<i>Fraszki moje (coście mi dotąd zachowały)...</i>].....	73
<i>Do snu</i> [<i>Śnie, który uczysz umierać człowieka...</i>].....	74
<i>Do Hanny</i> [<i>Na palcu masz dyjament, w sercu twardy krzemień...</i>].....	74
<i>Do gór i lasów</i> [<i>Wysokie góry i odziane lasy...</i>].....	74
<i>Do fraszek</i> [<i>Fraszki nieprzepełcone, wdzięczne fraszki moje...</i>].....	75
<i>Na dom w Czarnolesie</i> [<i>Panie, to moja praca, a zdarzenie Twoje...</i>].....	75
<i>Na zdrowie</i> [<i>Ślachetne zdrowie, / Nikt się nie dowie...</i>].....	76
<i>Człowiek Boże igrzysko</i> [<i>Nie rzekł jako żyw żaden większej prawdy z wieka...</i>].....	76
Wiadomości o <i>Fraszkach</i> Jana Kochanowskiego.....	77
Mikołaj Sęp Szarzyński	79
Wybór wierszy.....	79
<i>Psalmu CXXX Paraphrasis. De profundis clamavi ad Te, Domine</i>	79
<i>Sonet I. O krótkości i niepewności na świecie żywota człowieczego</i>	80
<i>Sonet II. Na one słowa Jopowe: Homo natus de muliere, brevis vivens tempore etc.</i>	80
<i>Sonet IV. O wojnie naszej, którą więdziemy z szatanem, światem i ciałem</i>	81
<i>Sonet V. O nietrwałej miłości rzeczy świata tego</i>	81
<i>Epitafium Rzymowi</i>	82
Wiadomości o autorze i jego utworach.....	82
BAROK	
Wacław Potocki	84
Wybór wierszy.....	84
<i>Nierządem Polska stoi</i>	84
<i>Veto albo nie pozwalam</i>	85
<i>Niechaj śpi pijany. Na toż trzeci raz</i>	85
<i>Pospolite ruszenie</i>	85
<i>Kto mocniejszy, ten lepszy</i>	86

<i>Zbytki polskie</i>	87
<i>Transakcja wojny chocimskiej...</i> (fragmenty).....	88
Wiadomości o autorze i jego utworach	90
Daniel Naborowski	91
Wybór wierszy	91
<i>Marność</i>	91
<i>Krótkość żywota</i>	92
<i>Respons niespodziewany</i>	92
<i>Do Anny</i>	92
<i>Cnota grunt wszystkiemu</i>	93
<i>Na oczy królowny angielskiej, która była za Fryderykiem, falcgrafem reńskim, obranym królem czeskim</i>	93
Wiadomości o autorze i jego utworach	94
Jan Andrzej Morsztyn	95
Wybór wierszy	95
<i>Cuda miłości</i>	95
<i>O swej pannie</i>	96
<i>Do tejże</i>	96
<i>W kwartanie</i>	96
<i>Nieglupia</i>	97
<i>Do trupa</i>	97
<i>Niestatek</i>	98
<i>Na Tomka</i>	98
Wiadomości o autorze i jego utworach	98

OŚWIECENIE

Franciszek Karpiński – nota biograficzna	100
Wybór sielanek	100
<i>Laura i Filon</i>	100
<i>Do Justyny. Tęskność na wiosnę</i>	105
Wybór liryki religijnej	106
<i>Pieśń poranna</i>	106
<i>Pieśń wieczorna</i>	107
<i>Pieśń o Narodzeniu Pańskim [Bóg się rodzi...]</i>	107
Franciszek Dionizy Kniaźnin – nota biograficzna	109
<i>Żaby, o króla proszące</i>	109
<i>Do Ojczyzny</i>	110
<i>Do Boga</i>	111
Ignacy Krasicki – nota biograficzna.....	112
Wybór bajek.....	113
<i>Kulawy i ślepy</i>	113
<i>Szczur i kot</i>	113
<i>Ptaszki w klatce</i>	114
<i>Filozof</i>	114
<i>Groch przy drodze</i>	114
<i>Lew i zwierzęta [Lew, ażeby dał dowód, jak wielce łaskawy...]</i>	114
<i>Komar i mucha</i>	115
<i>Dewotka</i>	115
<i>Wino i woda</i>	115
<i>Jagnię i wilcy</i>	115

<i>Przyjaciele</i>	116
<i>Malarze</i>	117
Wiadomości o <i>Bajkach</i> Ignacego Krasickiego	117
<i>Hymn do miłości ojczyzny</i>	118
Wybór Satyr	119
<i>Do króla</i>	119
<i>Świat zepsuty</i>	121
<i>Pijaństwo</i>	123
<i>Żona modna</i>	125
Wiadomości o <i>Satyrach</i> Ignacego Krasickiego	129
<i>Monachomachia</i> (fragmenty)	130
Wiadomości o <i>Monachomachii</i> Ignacego Krasickiego	134
Stanisław Trembecki – nota biograficzna	135
<i>Do moich współziomków</i>	135
<i>Wilk i żrebiec</i>	137
Krótki słowniczek pojęć	138

Poezja staropolska z opracowaniem wydawnictwa GREG to **pierwsza taka pozycja na rynku wydawniczym**. Zawiera **pełne interpretacje** utworów – jednak opracowane w zupełnie nowatorski sposób! Nie są one umieszczone pod tekstem, jak w zwyczajnych pomocach naukowych, ale równoległe do wiersza. Daje to uczniowi możliwość jednoczesnego czytania utworu i wyjaśnień do niego lub sięgnięcia tylko po informację o konkretnym fragmencie. Dzięki temu książka jest przejrzysta, czytelna i nie odstrasza koniecznością czytania długich, trudnych w odbiorze tekstów.

Poezja staropolska z opracowaniem zawiera wybór **najbardziej znanych i najczęściej omawianych w praktyce szkolnej utworów z epok od Średniowiecza do Oświecenia**. Omawia utwory średniowieczne, a także takich autorów, jak Jan Kochanowski, Jan Andrzej Morsztyn, Ignacy Krasicki, Franciszek Karpiński, Franciszek Dionizy Kniaźnin, Stanisław Trembecki i inni.

Poezja staropolska z opracowaniem wydawnictwa GREG to książka, która **na pewno przyda się każdemu uczniowi** – w przygotowaniach do wypracowania, klasówki, egzaminu i w codziennej szkolnej nauce.

dr Kalina Wróbel

lektury już ponad 150 lektur!
jeśli lubisz CZYTAĆ, to wyłącznie z **OPRACOWANIEM**

Najnowsze wydania zawierają **odpowiedzi na pytania z podręczników i testów**.

ISBN 978-83-7517-821-0

9 788375 178210 >

GREG
WYDAWNICTWO

Wydawnictwo GREG
ul. Klasztorna 2B ■ 31-979 Kraków
www.greg.pl